

500 Yıllık Fiyat Artışları Tarihi (1469-2000) İstanbul'da Enflasyon

Türkiye son 25 yılda oldukça yüksek enflasyon hızlarıyla yaşadı. Enflasyonun iktisadi ve toplumsal maliyetlerine katlanmak zorunda kaldı. Acaba tarihimizde başka hızlı enflasyon dönemleri var mıdır? Bu deneyimlerden günümüz için dersler çıkarmak mümkün mü? Osmanlı bürokrasisinin defter tutma geleneği sayesinde, dünyada çok az sayıda ülkede yapılabilecek bir nicel çalışmayı gerçekleştirmek ve tüketici fiyatlarının tarihini 500 yıllık zaman dilimi içinde incelemek mümkün oldu. Bu yazıda 15. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar İstanbul'da tüketici fiyatlarının tarihi üzerine yaptığımız, yedi yıl süren bir ekip çalışmasının yöntemi tartışılıp, özet sonuçları grafikler halinde veriliyor.

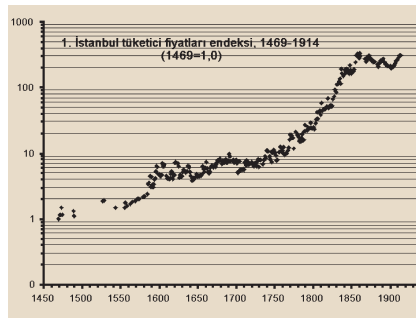
Fiyat tarihi çalışması için İstanbul'un seçilmesinin en önemli nedeni, Osmanlı döneminde en ayrıntılı fiyat verilerinin başkent İstanbul için bulunmasıdır. Ayrıca İstanbul, hem büyüklüğü hem de siyasi önemi açısından çok istisnai bir konumdaydı. Yarım milyona yaklaşan nüfusuyla 16. yüzyılda Avrupa ve batı Asya'nın en büyük kentiydi. Diğer büyük ve tüketici kentlerde görüldüğü gibi, devletin iktisadi öncelikleri içinde büyük bir ağırlığı vardı. Öte yandan yaptığımız hesaplamalar, diğer Osmanlı ve Türkiye kentlerindeki fiyat hareketlerinin İstanbul'un

uzun vadeli eğilimlerine oldukça yakın olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, İstanbul tüketici fiyatlarının orta ve uzun vadeli eğilimlerinin, Osmanlı İmparatorluğu ve

Cumhuriyet Türkiye'si kentlerindeki uzun dönemli fiyat hareketlerini de oldukça sağlıklı bir biçimde yansıttığını söyleyebiliriz.

Tüketici Fiyat Endeksleri

Beş yüz yıllık fiyat tarihi çalışması, eldeki verilerin özellikleri nedeniyle, birbirleriyle bağlantılı üç dönem halinde yürütülmüştür : 1469-1860, 1860-1914 ve 1914-2000. 1469-1860 dönemi için, Osmanlı arşivlerindeki altı binden fazla hesap defte-

ri ve listeden derlenen temel gıda mallarına ve diğer mallara ilişkin fiyat verileri kullanılarak tüketici fiyatları endeksleri hesaplanmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında 1469-1860 dönemi için üç ayrı gıda malları fiyat endeksi hesaplanmıştır. Zaman içinde malların kalitelerinde ortaya çıkabilecek farklılıklardan etkilenmemeleri için, ilk aşamada endeksler un, pirinç, bal, sadeyağı ve zeytinyağı gibi beş standart mal ile sınırlı tutulmuştur. Bu endekslerden birincisi için İstanbul'daki büyüklü küçüklü vakıfların ve bunların imaretlerinin hesap defterlerinden yararlanılmıştır. Bu defterlerde, imaretlerin düzenli olarak pişirip sundukları yemekler için satın aldıkları gıda mallarının miktarları ve birim fiyatları yer almaktadır. İmaretler İstanbul piyasasından sık sık alım yapmakta, büyük imaretler için bu alımlar büyük miktarlara ulaşabilmekteydi. Vakıf hesap defterlerindeki Hicri tarihler Miladi'ye çevrildikten sonra, her mal için bir Miladi yıl süresi içinde yapılan alımlarda, belirli kalite farklılıklarını da yansıtan tüm fiyatların ağırlıklı ortalaması hesaplanmıştır. Bu veriler büyük çoğunluğuyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver ve Evkaf Nezareti Haremeyn Muhasebeciliği tasniflerindeki defterlerden sağlanmıştır. Gıda malları için ikinci endeks, Topkapı Sarayı Mutfağı (Matbah-ı Amire) tarafından satın alınan gıda mallarının fiyatlarından hesaplanmıştır. Her gün binlerce kişi için yüzlerce kap yemek pişiren bu kurumun satın aldığı malların miktarı ve ödenilen fiyatlar ayrıntılı olarak tutulan defterlerde yer

Istanbul'da pazar

almaktadır. Bu defterler de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Gıda malları için oluşturulan üçüncü endeks ise İstanbul kent yönetiminin loncalara danışarak her mal için ayrı ayrı belirlediği narh fiyatları kullanılarak hesaplanmıştır. Narh fiyatları kent içinde esnafa ve tüketicilere ilan edildiği gibi, kadılar tarafından mahkeme kayıtlarına da eklenmekteydi. İstanbul Müftülüğündeki arşiv çalışmaları sırasında İstanbul'un Suriçi bölgesinde görev yapan mahkemenin kayıtlarından sınırlı sayıda narh listesi sağlanabildiği için, Üsküdar ve Galata mahkemelerine ait kayıtlar da kullanılmıştır.

Bu üç gıda malı endeksinin orta ve uzun vadeli eğilimlerinin birbirle-

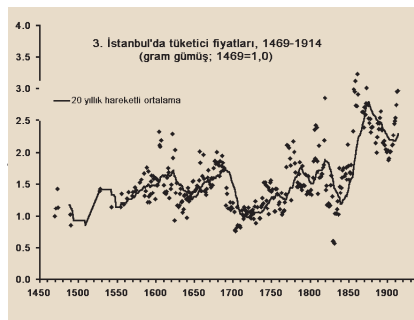
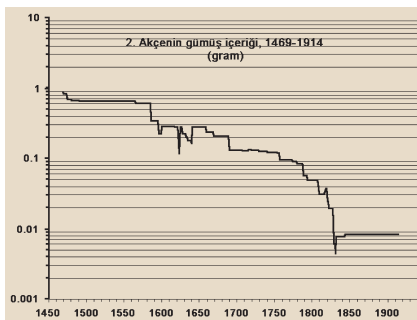
rine çok benzediği anlaşılmıştır. Buna karşın, saray mutfağı ve narh fiyatlarının daha fazla devlet denetiminde olduğu dikkate alınarak, çalışmamızın nihai sonuçları için irili ufaklı çok sayıda vakfın ve bunların imaretlerinin ödedikleri fiyatlar esas alınmıştır. Ancak, vakıflara ait fiyatların bulunmadığı az sayıdaki yıl için, saray mutfağının ödediği fiyatlar zincirleme yoluyla endekse bağlanmıştır. Narh fiyatları nihai endekse dahil edilmemiştir.

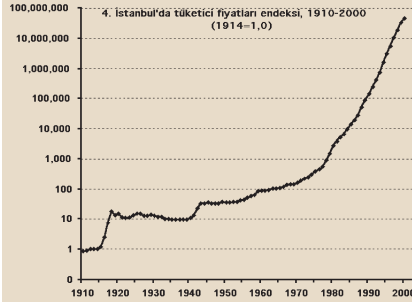
Ortalama kentli tüketicinin harcama alışkanlıkları dikkate alınarak, gıda mallarının toplam endeks içindeki ağırlığı yüzde 75 ile 80 arasında tutulmuştur. Çeşitli gıda mallarının endeks içindeki ağırlıkları ise kullandığımız hesap defterlerindeki alımların miktarlarına ve toplam gıda harcamaları içindeki paylarına göre belirlenmiştir. Bir başka deyişle, gıda malları fiyat endeksi oluştu-

rulurken imaretlerin yaptıkları alımlardaki paylar izlenmiştir. Yukarıda sayılan temel malların yanısıra aynı kaynaklardan derlenen koyun eti, süt, yumurta, nohut, mercimek, soğan gibi malların fiyatları da verilerin elverdiği ölçüde endeks hesaplamalarında kullanılmıştır.

1469-1860 dönemi ile ilgili çalışmanın ikinci aşamasında, çeşitli arşiv kaynaklarından derlenen gıda dışındaki malların fiyatları endekse katılmıştır. Bu aşamada kullanılan mallar sabun, odun, kömür ve çividir. Çivi fiyatları okka başına olarak inşaat ve tamirat defterlerinden derlenmiştir. Ayrıca, iki tür çuha (yünlü kumaş) için fiyat verileri derlenmiş, ancak bunların sarayda tüketilen pahalı türden kumaşlar olduğu ve zaman içinde niteliklerinin değişmiş olabileceği düşünülerek, çuha fiyatları endeks dışında tutulmuştur. Bir tüketici fiyatları endeksinde bu malların yanısıra, ev kirasına da yer vermek yararlı olurdu. Ancak, bu aşamada arşiv belgelerinden bu amaca hizmet edecek bir dizi derlemek mümkün gözükmemektedir.

1860 sonrasındaki dönemde vakıf, saray mutfağı ve narh kaynaklarından

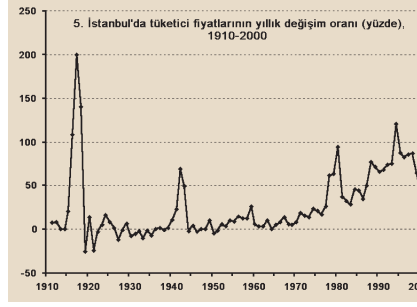

elde edilen fiyat gözlemleri çok sınırlıdır. Bu nedenle 1860-1914 dönemi için İstanbul Zahire Borsası'nda oluşan ve önce Journal de Constantinople'da, daha sonraları da İstanbul Ticaret Odası Gazetesi'nde düzenli olarak yayımlanan üç aylık fiyatlar içinden un, pirinç, tereyağ, zeytinyağı, üzüm, fındık, kömür, gazyağı gibi yirminin üzerinde malın fiyatları kullanılmıştır. Bunlara ithal edilen pamuklu tekstil ürünlerinin fiyatları eklenmiştir.

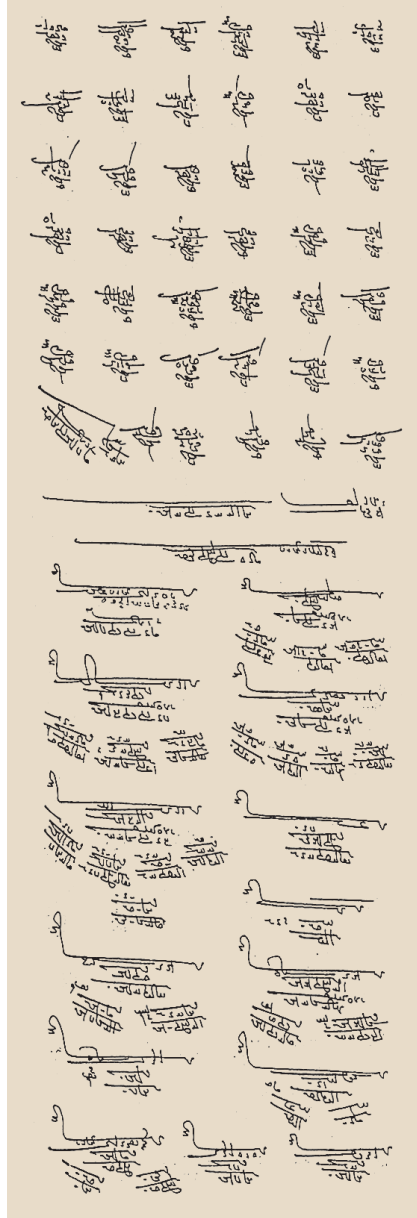
Tağışişler ve Enflasyon

İstanbul vakıf ve imaretlerinin hesap defterlerinden derlenen gıda malları fiyatlarını esas alan ve bunların yanına diğer malların fiyatlarını katarak oluşturulan endeksin yıllık değerleri Grafik 1'de verilmektedir. Dikey eksen logaritmik ölçeğe göre düzenlendiği için, endeks eğrisinin eğimi, fiyatların artış hızını yansıtmaktadır. Bu genel sonuçlar İstanbul'da genel fiyat düzeyinin 1469'dan 1914 yılına kadar, yaklaşık olarak 300 kat arttığını göstermektedir. Bu toplam artış, ortalama olarak yılda yüzde 1.3 lük bir artış hızına gelmektedir.

Grafik 1'den Osmanlı tarihinde iki hızlı enflasyon dönemi olduğu anlaşılmaktadır. Birinci olarak, 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın ortalarına kadar uzanan bir enflasyon dalgası sırasında fiyatlar yaklaşık olarak 6 kat artmıştır. Bu dönemdeki artışlar genellikle dünya ölçeğindeki Fiyat Devrimi ile ilişkilendirilmektedir ancak Osmanlı fiyat artışlarının büyük bir bölümü, aşağıda tartışıldığı gibi, taşışişlerden kaynaklanmaktadır. Oluşturulan endeksler ikinci olarak, 18. yüzyılın sonlarında başlayan ve 1850'lere kadar süren, çok daha güçlü bir enflasyon dalgasına işa-

ret etmektedir. Bu ikinci dönemde fiyatlar yaklaşık olarak 12 ile 15 kat artmıştır. Bu fiyat artışları da esas olarak 1780'lerde başlayan ve II. Mahmud döneminde (1808-1839) hızlanan taşışişlerle yakından ilişkilidir. Buna karşılık, İstanbul'daki genel fiyat düzeyinin 1650 ile 1780 arasında ve 1860 ile 1914 arasında daha istikrarlı kaldığı görülmektedir.

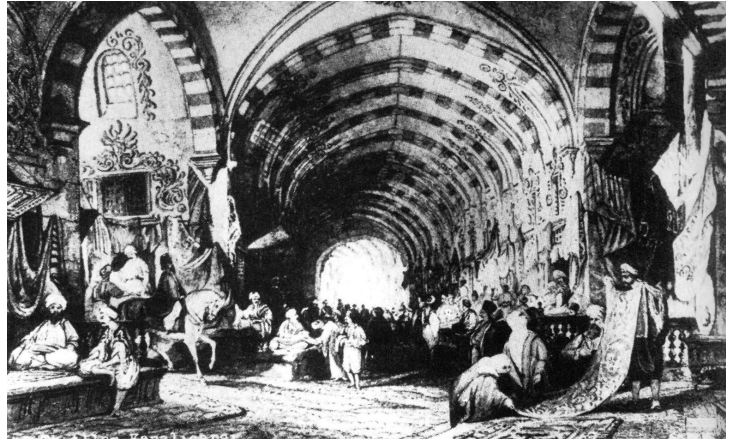
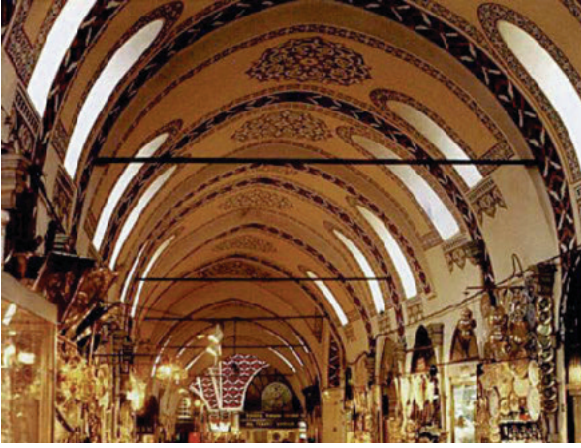

Uluslararası yazında ayrıntılı olarak tartışıldığı gibi, sözkonusu dört yüz elli yıllık sürede fiyat artışlarının pek çok nedeni vardır. Ancak, oluşturduğumuz fiyat endekslerinin bize sağladığı çok uzun vadeli perspektiften bakıldığında, taşışişlerin en önemli nedeni olduğu görülmektedir. Burada taşışiş sözcüğü, devletin çoğunlukla ek gelir sağlamak amacıyla, paranın ayarını düşürmesi, gümüş içeriği daha düşük sikkeleri piyasaya sürmesi anlamına gelmektedir.

Tağışişlerle fiyat düzeyi arasındaki ilişkiyi daha iyi belirleyebilmek için, Osmanlı para biriminin gümüş içeriğinin zaman içindeki değişimini izlemek yararlı olur. Grafik 2, önce akçenin, 1690 yılından itibaren de kuruşun (1 kuruş= 120 akçe) gümüş içeriğini yıllara göre vermektedir. Grafik 2'de de dikey eksen logaritma cinsinden verildiği için, eğrinin eğimi taşışiş hızını yansıtmaktadır. Grafik 2, Osmanlı para biriminin gümüş içeriğindeki en hızlı düşüşlerin 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında, daha sonra da 18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın başlarında gerçekleştiğini göstermektedir. 19. yüzyılın ilk yarısında yıllık fiyat artışlarının kimi yıllarda yüzde 30-40' bulduğu, hatta aştığı görülmektedir. Buna karşılık, kuruşun gümüş içeriğinin sabit kaldığı 1860 sonrasında fiyatlar da istikrarlı kalmıştır. Uzun vadeli olarak bakıldığında, Grafik 1 ile 2 arasında yakın bir ilişki olduğu, en hızlı enflasyonun en hızlı taşışiş dönemlerinde ortaya çıktığı görülmektedir.

Tağışişlerle fiyat düzeyi arasındaki ilişki, fiyat endekslerini gram gümüş cinsinden hesaplayarak da izlenebilir. Grafik 3, İstanbul için gram gümüş cinsinden hesaplanmış fiyat endeksini sunmaktadır. Grafik 3, her yıl için : (gram gümüş cinsinden hesaplanmış fiyat endeksi = akçe cinsinden hesaplanmış fiyat endeksi x akçenin gram cinsinden gümüş içeriği) özdeşliği kullanılarak hazırlan-

İstanbul'da Hazret-ül Eyyüb-ül Ensari Vakfı'na ait hesap defterinin ikinci sayfası, Recep 1071-Recep 1072 (Mart 1661-Mart 1662) arası; Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Maliyeden Müdevver tasniffi, Belge No. 4792.

mıştır. Sözkonusu dört buçuk yüz-yıllık sürede, akçe cinsinden fiyatlar 300 kat arttığı halde, gram gümüş cinsinden fiyatların çok daha dar bir aralıkta, 1,0 ile 3,0 arasında kalmış olması dikkat çekmektedir. Bir başka deyişle, gram gümüş cinsinden ifade edilen fiyatların artışı sınırlı kalmıştır. Uzun vadede tağşişlerin Osmanlı fiyat düzeyinin en önemli belirleyicisi olduğu görülmektedir. Fiyatlar para biriminin içerdiği gümüş miktarıyla ters orantılı olarak, ya da tağşiş hızıyla doğru orantılı olarak artmıştır. (Madeni para dönemi için kullanılan gram gümüş cinsinden fiyat endeksini, günümüzde uluslararası karşılaştırmalar için kullanılan dolar cinsinden fiyat endekslerine benzetmek mümkündür.)

Osmanlı ekonomisinde tağşişler ile fiyat artışlarının neden ve sonuçlarını daha ayrıntılı olarak tartışabilmek için, para kullanımının iktisadi ve toplumsal yaşam içindeki yerini dikkate almak gerekiyor. Osmanlı kent ve kasabalarında para ve kredi kullanımını bir hayli yaygındı. Ayrıca kırsal nüfusun bir bölümü de para ekonomisinin içine çekilmişti. 16. yüzyılda değerli madenlerin bollaşması ve kentlerle kırsal alanlar arasındaki iktisadi bağların güçlenmesiyle birlikte, kırsal nüfusun önemli bir bölümü de sikke kullanmaya başladı. Balkanlar ve Anadolu'da, köylülerin ürünlerini getirip kent ve kasaba sakinlerine sattıkları, düzenli olarak kurulan pazarlar ve panayırlar ortaya çıktı. Ayrıca, kent ve kasaba merkezlerinde ve çevrelerinde küçük ölçekli ancak yoğun bir kredi ağı gelişti. Ne İslam dininin faiz ve tefeciliğe ilişkin yasaklamaları, ne de bankacılık kurumlarının yokluğu, Osmanlı toplumun-

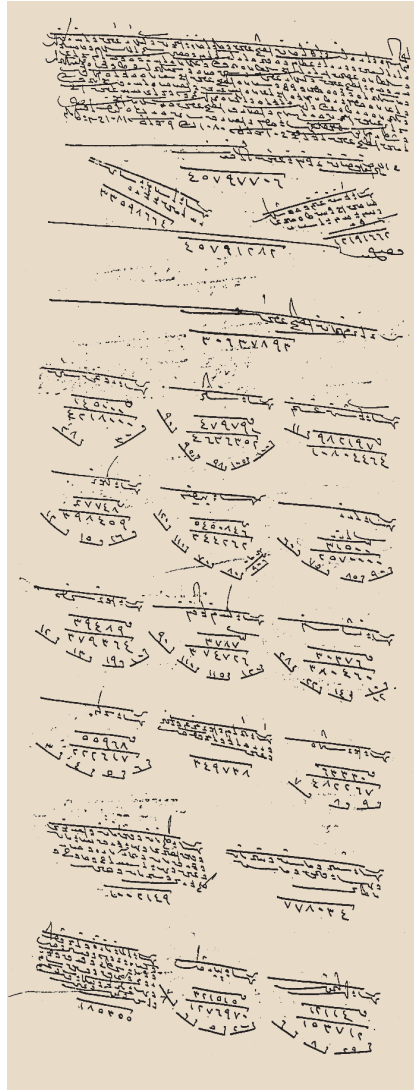
da kredi ilişkilerinin yaygınlaşmasını engellememiştir.

Osmanlı döneminde de para ile enflasyon arasında bugünküne benzer bir ilişki vardı. Uzun vadede Osmanlı dönemindeki enflasyonun en

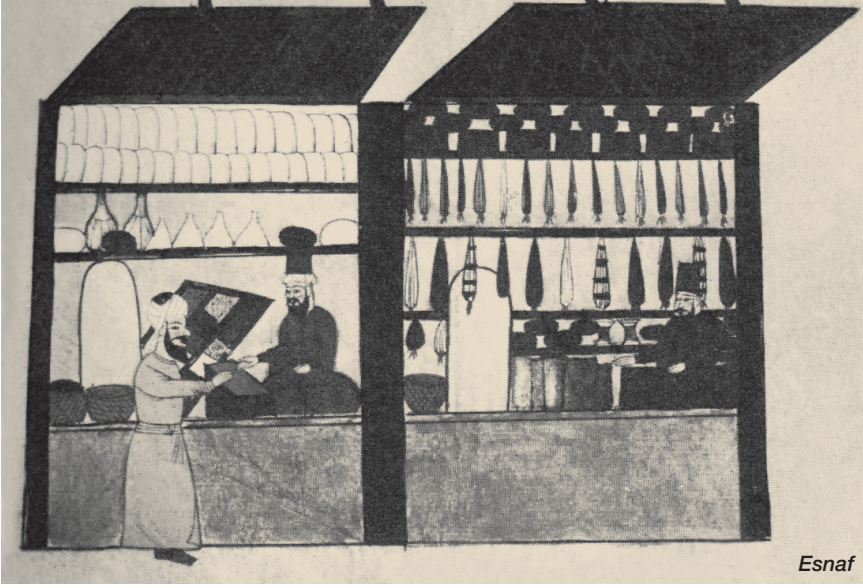
önemli nedeni tağşişlerdi. Tağşişleri işe yaramayan, anlamsız ya da mantıksız önlemler olarak değil, özellikle kısa vadede devlete gelir sağlayan mali politika araçları olarak görmek gerekir. Tağşiş sayesinde devlet, aynı miktarda gümüşle itibari değeri daha fazla miktarda sikke basmakta ve o para birimi cinsinden ifade edilen ödemelerinin daha büyük bir bölümünü karşılayabilmekteydi. Bir tağşiş sonrasında devlet, eğer gücü yeterse, eski sikkelerin tedavülünü yasaklayarak ve darphaneye getirilen eski sikkelerin yeniden basımı için de ücret talep ederek ek gelir sağlamaktaydı. Kısacası bu uygulama, bugün devletin kağıt para basmasına çok benzemektedir. Ancak tağşişler bir yandan devlete ek mali gelir sağlarken, öte yandan özellikle başkentte önemli bir siyasal muhalefet yaratıyordu.

Para kullanımının bir hayli yaygın olduğu Osmanlı toplumunda hemen her kesim tağşişlerden etkileniyor ve her kesim şu ya da bu biçimde tavır alıyordu. O dönemde erkek ve kadınların büyük çoğunluğu hem çeşitli sikkelerin değerleri, hem de tağşişlerin kime yaradığı, kimin kazandığı, kimin kaybettiği konusunda oldukça net fikirleri vardı.

Tağşişlerden en fazla zarar gören kesimler, akçe üzerinden sabit ödeme bekleyenlerdi. Bunların içinde köylülerden topladıkları vergilerin bir bölümünü akçe cinsinden alan sipahiler de vardı. Lonca üyeleri, esnaf, dükkan sahipleri ve küçük tüccarlarla ücretle çalışan zanaatkarlar tağşişler ve onu izleyen fiyat artışlarından olumsuz etkileniyordu. Tağşişlerden zarar gören bir diğer kesim de ücretleri devlet tarafından öde-

Topkapı Sarayı mutfağının hesapları, Şevval 1080-Şevval 1081 (Mart 1670-Şubat 1671) arası; Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Bab-ı Defteri, Matbah Emni tasnifi, Belge No. 10540

nen devlet memurları, ulema ve özellikle de başkentte yaşayan yeniçerilerdi. 17. yüzyıldan itibaren başkentteki yeniçeriler aynı zamanda esnaf veya dükkan sahipleri olarak çalıştıkları için, bu iki kesim arasında zaten önemli bir örtüşme vardı. Bu geniş muhalefet bloğu, devletin taşışşileri daha sık kullanmasına karşı önemli bir engel oluşturuyordu. Bu nedenle Osmanlı dönemindeki taşışşilerin ve fiyat artışlarının daha sınırlı kaldığını söyleyebiliriz.

1914 Sonrasında Fiyatlar

1914 sonrası dönem üzerine yayımlanmış tüketici ve toptan fiyat endeksleri bulunduğu için, İstanbul kentine ait fiyat dizilerini günümüze kadar getirmek mümkün olmuştur. Bu son dönemde İstanbul Ticaret Odası, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından hazırlanan geçinme ve tüketici fiyat endekslerinden yararlanılmıştır.

Özellikle son 50 yılda pek çok yeni ürünün (örneğin buzdolabı) yaygınlaşması ve ortalama tüketim sepetinin bir hayli değişmesi nedeniyle, fiyat artışlarını ölçmek güçleşmiştir. Yine de, elimizdeki verileri kullanarak anlamlı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Grafik 4'de dikey eksen logaritmik ölçeğe göre düzenlendiği için, endeks eğrisinin eğimi, fiyatların artış hızını yansıtmaktadır.

Bu grafikten İstanbul kentinde tüketici fiyatlarının 1914'den 2000 yılına kadar toplam olarak 45 milyon kat, 1923 yılından 2000 yılına kadar da yaklaşık 4 milyon kat arttığı görülmektedir. 450 yılda toplam olarak 300 kat kadar artan Osmanlı fiyatlarıyla karşılaştırıldığında, kağıt paraya dayalı düzenin çok daha yüksek enflasyon hızlarına yol açtığı anlaşılmaktadır. Grafik 5'den izlenebileceği gibi, 20. yüzyılın en hızlı fiyat artışları Birinci Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkmıştır. Tüketici fiyatları Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve 1930'lar boyunca gerilemiş, ancak İkinci Dünya Savaşı yıllarında yine hızlı bir enflasyon dönemi yaşanmıştır. 1970'lerin ilk yarısından itibaren yıllık enflasyon oranları tırmanma eğilimi içine girmiştir. Bu verilerden 1914'den günümüze kadar İstanbul'da fiyat artışlarının yıllık hızının yüzde 21,9, 1923'den günümüze kadar ki dönemde ise, ortalama enflasyon hızının yılda yüzde 20,9 olduğu anlaşılmaktadır. Uzun dönemli olarak bakıldığında, Cumhuriyet döneminde de hızlı enflasyon ile bütçe ya da kamu kesiminin finansman açıkla-

rı ve kağıt para basımı arasında yakın bir ilişki olduğu görülmektedir.

Sonuç

İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethinden günümüze kadar tüketici fiyatlarının yaklaşık olarak 13.500.000.000 (13,5 milyar) kat arttığı anlaşılmaktadır. Bu toplam artışın 300 katı esas olarak madeni para birimlerinin geçerli olduğu 1914 öncesine, 45 milyon katı ise kağıt paraya dayanan rejimlerin geçerli olduğu 1914 sonrasında aittir. 1469-1914 arasında yıllık ortalama fiyat artışları yüzde 1,3 oranında kalırken, 1914'den günümüze uzanan dönemde ortalama yıllık enflasyon hızı yüzde 21'in üzerinde olmuştur.

Bu veriler 1914 öncesiyile sonrası arasında, madeni para ile kağıt para dönemleri arasında bir hayli farklı enflasyon hızlarına işaret ediyor. Ancak, zaman içinde iktisadi ve toplumsal kurumların da büyük değişiklikler gösterdiğini, özellikle 1970 sonrasında, endeksleme gibi yöntemler sayesinde ekonominin ve toplumun enflasyona karşı direncinin ya da enflasyonla birlikte yaşayabilme gücünü arttığını unutmamak gerekir. Bir başka deyişle Osmanlı döneminin daha düşük enflasyon hızlarının ekonomi ve toplum üzerindeki etkileri zaman zaman bugünkü enflasyon kadar güçlü olabiliyordu.

Bu nedenle, Osmanlı tarihindeki bugün için yavaş ancak o dönem için hızlı sayılabilecek enflasyon deneyimlerinin, bugünkü enflasyonu anlayabilmek için son derece ilginç dersler sunduğunu düşünüyoruz. Osmanlı döneminin enflasyon deneyimleri bize özellikle enflasyonun iktisadi, mali, toplumsal ve siyasal neden ve sonuçları hakkında önemli ipuçları sağlıyor.

Şevket Pamuk

Prof. Dr., İktisat Tarihçisi, Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi ve Türkiye Bilimler Akademisi üyesi

Kaynaklar

Pamuk, Ş., *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler*, 1469-1998, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000

Fiyat Devrimi'nin Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkileri bundan 30 yıl önce Ö. L. Barkan, "XVI. Asdın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten* 34 (1970), 557-607

Pamuk, Ş., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para'nın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999